

افتراقی سازی کیفری در جرایم مواد مخدر: تجربه فرانسه

محمد آشوری^۱ عرفان باباخانی^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۲/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۳/۱۰

چکیده

از جمله جرایمی که در پهنه نظام‌های سیاست جنایی به طور افتراقی مورد توجه قرار می‌گیرد، جرایم مربوط به مواد مخدر است. دلایل مهم اقتصادی، اجتماعی و بهداشتی برخورد افتراقی نظام عدالت کیفری را در این زمینه اجتناب‌ناپذیر کرده است. امری که با گذشت زمان از طیف متنوعی از راهبردها در چارچوب افتراقی سازی برخوردار شده است. بی‌گمان توجه به مواردی چون افتراقی سازی در پهنه نظام‌های سیاست جنایی از ابعاد گوناگون، امری ضروری است. از این رو، امروزه مظاهر متنوعی از افتراقی سازی را در بستر علوم جنایی مشاهده می‌کنیم. گاه از حیث دادرسی کیفری در خصوص اشخاص یا جرایمی مشخص، رویکردهای متفاوتی اتخاذ می‌شود و گاه از حیث جرم‌انگاری و کیفرگذاری با اشخاص یا جرایمی به شکلی ویژه برخورد می‌شود. کشور فرانسه از جمله کشورهایی است که تلاش کرده با اتخاذ یک سیاست جنایی افتراقی شده و هدفمند، به اهداف از پیش تعیین شده خود در حوزه مواد مخدر دست یابد. امری که چند جانبه-گرایی کامل را در چارچوب افتراقی سازی سخت‌گیرانه تا افتراقی سازی حمایتی فراهم ساخته است. در این پژوهش با رویکردی توصیفی-تحلیلی راهبردهای سیاست جنایی این کشور در برابر مواد مخدر تجزیه و تحلیل می‌شود.

واژه های اصلی: مواد مخدر، سیاست کیفری، افتراقی سازی، تعدیل کیفری، سخت‌گیری کیفری.

^۱ عضو وابسته فرهنگستان علوم، استاد بازنشسته دانشگاه تهران و عضو هیات علمی گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

^۲ دانشجوی دکتری حقوق کیفری و جرم‌شناسی و عضو مرکز مطالعات حقوقی، دانشگاه پاریس نانتر، فرانسه

بدون تردید یکی از معضلات مهمی که در زمان حاضر جوامع انسانی را با تهدید روبه‌رو ساخته، مواد مخدر و روان‌گردان است که افزون بر ایجاد مخاطرات بهداشتی و مربوط به امنیت عمومی به عنوان بخشی از فضای تجارت غیرقانونی/نامشروع جهانی، رقیبی جدی برای تجارت جهانی/مشروع محسوب می‌شود. قاچاق مواد مخدر به عنوان معضلی فراملی مطابق اعلامیه سازمان جهانی بهداشت، بعد از نفت و غذا سومین تجارت بزرگ دلاری در جهان محسوب می‌شود؛ بعد از آن نیز تجارت سلاح و دارو قرار دارد.^۱ تخمین گردش مالی جهانی و ملی حاصل از قاچاق مواد مخدر به دلیل ارقام سیاه آن دشوار است، با این حال مطابق برخی آمارها در سال ۲۰۱۸ در فرانسه ۳.۵ میلیارد یورو مواد مخدر مورد معامله قرار گرفته است.^۲ تجارت غیرقانونی کانابیس تقریباً ۴۸ درصد و کوکائین ۳۸ درصد مبلغ مذکور را تشکیل می‌دهند.^۳ از این‌رو، متولیان سیاست جنایی در هر کشوری تلاش می‌کنند با به کارگیری تدابیر و راهبردهایی مناسب و افتراقی تا حد امکان به مقابله هدمند با تجارت غیرقانونی مواد مخدر بپردازند. با این وجود این امر از چند بعد با دشواری رو به‌رو است. از سویی گذر از مواد مخدر سنتی به سوی مواد مخدر صنعتی و افزایش علاقه‌مندی به مواد مخدر صنعتی و تحول در ایجاد این مواد، چالش تحت شمول قوانین موجود قرار گرفتن مواد مخدر جدید را همواره برای سیاست‌گذاران ایجاد می‌کند و از سوی دیگر، زمانی می‌توان به هدف مقابله کارآمد با قاچاق مواد مخدر در بعد کنشی و واکنشی دست یافت که ابتدا شناخت کاملی نسبت به آغاز و پایان این فرایند مجرمانه ایجاد شود و سپس متناسب با هر وضعیت راهبردهای عملیاتی تدوین و وضع گردد.

ماده مخدر به هر ماده روانگردانی گفته می‌شود که عملکرد سیستم عصبی مرکزی (احساسات، ادراکات، خلق و خوی، مهارت‌های حرکتی) را مختل کند یا حالات هوشیاری را تغییر دهد که می‌تواند وابستگی جسمی و یا روانی ایجاد کند.^۴ با افزایش تولید، توزیع و استفاده از مواد مخدر تا تبدیل شدن آن به معضلی اجتماعی، کشورها با توجه به ساختارهای شکلی و وضعیت خود، شیوه‌هایی را برای مواجه شدن با این پدیده در پیش گرفتند. فرانسه به عنوان یکی از اولین کشورهای اروپایی با جدی شدن مخاطرات مواد مخدر، همزمان با گسترش مصرف آن، اقدام به طرح‌ریزی تقنینی جدید کرده است. سیاست‌گذاران فرانسوی، در پاسخ به گسترش اعتیاد به مواد مخدر در دهه ۱۹۶۰ میلادی، به موجب قانون مصوب ۳۱ دسامبر ۱۹۷۰، مصرف و قاچاق مواد مخدر را جرم‌انگاری کرده‌اند. این قانون همچنان چهارچوب اصلی تقنینی و سیاست‌های ممنوعیت سختگیرانه در خصوص مواد مخدر در فرانسه محسوب می‌شود. قانون مذکور مجازات مصرف و قاچاق مواد مخدر را شدت بخشیده و میان مصرف‌کننده/معتاد و قاچاقچی بدون ارائه معیاری مشخص، تمایز قائل شده است. با این حال، بررسی قوانین و نتیجه‌های بدست آمده نشان‌گر ناکامی این مقررات در رسیدن به اهداف

1. La drogue, troisième commerce mondial en chiffre d'affaires, La Croix, 11/12/2006.

2. https://www.lepoint.fr/societe/les-chiffres-du-traffic-de-stupefiants-en-france-16-09-2019-2336030_23.php

3. <https://www.alcoolassistance.net/la-consommation-drogues-en-france>.

4. MILDECA, « Qu'est-ce qu'une drogue ? », drogue.gouv.fr, 7 août 2015,

<https://www.drogues.gouv.fr/comprendre/l-essentiel-sur-les-addictions/qu-est-ce-qu-une-drogue>

همه آرام بخش‌ها و مواد مخدر گیاهی، مواد توهم‌زا که در گیاهان می‌رسند یا می‌توانند با فشار از ریشه استخراج شوند - و از زمان‌های قدیم به طور سیستماتیک توسط انسان استعمال می‌شدند- همه بدون استثنا، مخدر شناخته می‌شوند.

مدنظر بود. در واقع، با وجود ویژگی‌های سرکوبگرِ رویکردِ اتخاذی فرانسه، این کشور همچنان در ردیف کشورهای اروپایی با مصرف بالای مواد مخدر محسوب می‌شد.^۱

قانون سال ۱۹۷۰، که مقررات آن در قانون مجازات ۱۹۹۴ و قانون بهداشت عمومی ۲۰۱۰ فرانسه نیز وارد شده، مواد مخدر (به ویژه مشتقات هروئین، کوکائین، کانابیس، مواد توهم‌زا)^۲ را با یک پاسخ کیفری نسبتاً شدید مواجه ساخته است. رویکرد این قانون جرم‌انگاری مصرف و قاچاق مواد مذکور بدون تمایز در نوع آن است. آنچه بنیان و ساختار هدف-گذاری قانون سال ۱۹۷۰ و الحاقات آن شد شعار «جهانی بدون مواد مخدر»^۳ است که در تلاش بود از طریق ایجاد بازدارندگی کیفری این هدف را محقق سازد. اگرچه قانون ۱۹۷۰ از رویکردهای حمایتی خالی نیست، آنچه بیشتر در آن مورد توجه قرار گرفته رویکرد و پاسخ‌دهی کیفری است.^۴ با این حال، به موجب قانون مذکور، در فرانسه امکان استفاده از حمایت‌های رایگان در چارچوب مراقبت‌های بهداشتی و اجتماعی که توسط دولت صورت می‌گیرد برای مصرف‌کنندگان/معتادان فراهم شده است (Hautefeuille & Wiewiorka, 2016:44). بنابراین با توجه به این رویکرد، مصرف‌کننده مواد مخدر «مجرم بیمار» تلقی می‌شود که افزون بر کیفر، از اقدامات حمایتی نیز برخوردار است. امری که به موجب قوانین بعدی نیز تقویت شده است. اما رویکرد سیاست جنایی در برابر قاچاق مواد مخدر همچنان سرکوب‌گری و شدت عمل کیفر را تجویز می‌کند. بدین ترتیب، بررسی سیاست جنایی اتخاذی کشور فرانسه، نشان‌گر تحولات اساسی در برخورد با جرایم مرتبط با مواد مخدر است. این برخورد از ویژگی‌های افتراقی-حمایتی برای مصرف‌کننده/معتاد و ویژگی‌های افتراقی-سخت‌گیرانه برای سایر بزهکاران در این زمینه، از جمله قاچاق‌چیان مواد مخدر، همراه است. بدین-سان بررسی سیر تحولات سیاست جنایی کشور فرانسه بیان‌گر طیف وسیعی از کنش‌ها و واکنش‌های کیفری و غیرکیفری است که در پرتو آن تلاش شده به مقابله‌ای کارآمد در برابر مخاطرات مجرمانه مواد مخدر پرداخته شود. بر این اساس، در نوشتار حاضر از یک سو به بررسی سیر تحولات سیاست جنایی فرانسه در برابر مواد مخدر (۱) و به بررسی راهبردهای اتخاذی این کشور (۲) و از سوی دیگر به افتراقی سازی حمایتی در پرتو جایگزین‌های تعقیب پرداخته می-شود (۳).

۱. تحولات سیاست جنایی در برابر مواد مخدر؛ از سخت‌گیری کیفری تا تعدیل کیفری هدفمند

از لحاظ نظری، سیاست‌گذار فرانسوی در پی آن بود تا با اتخاذ رویکرد سرکوبگرانه به موجب قانون ۱۹۷۰ موجبات افزایش قیمت مواد مخدر و کاهش مصرف آن را فراهم سازد. این برداشت برخاسته از چارچوب نظری اقتصاد جرم (تجزیه و تحلیل هزینه و سود از فعالیت) گری بکر است. بر این اساس، اطلاع فرد از میزان مجازات تا حدودی در اجرای قصد مجرمانه او مؤثر خواهد بود؛ یعنی هرچه میزان مجازات بیشتر باشد به تبع آن از میزان تمایل به ارتکاب جرم کاسته خواهد شد. با این وجود باید این نکته را نیز مورد توجه قرار داد که اگر با وجود تشدید مجازات، ارتکاب جرم/مصرف مواد

۱. <http://sante.lefigaro.fr/social/sante-publique/consommation-drogues-france-europe/consommation-drogues-france-europe>.

۲. L'héroïne, la cocaïne, le cannabis, les hallucinogènes.

۳. Le monde sans drogues

۴ ابتدای دهه ۱۹۶۰، مصرف مواد مخدر در فرانسه بسیار محدود بود. مصرف هروئین در اوایل دهه ۱۹۷۰ با تریاک و مورفین همزمان با اُمفتمین‌ها آغاز شد. در زمان تصویب قانون ۱۹۷۰، کمتر از ۱۰،۰۰۰ مصرف‌کننده هروئین در خاک فرانسه وجود داشت (CHOSSEGROS, 2007, p. 44). این قانون با تأثیر از سیاست اتخاذی توسط ایالات متحده آمریکا در مجازات قاچاق مواد مخدر و مصرف‌کنندگان/معتادان آن مورد تصویب قرار گرفت. با این حال، شکست سیاست‌های سرکوبگرانه علیه مصرف‌کننده/معتاد و عدم توجه به رویکردهای درمانی، در سال-های ۱۹۷۰ موجب گسترش بیماری‌هایی چون ایدز و هپاتیت در دهه ۸۰ و ۹۰ سده بیستم میلادی در فرانسه شد (Ibid., P. 45).

مخدر برای مجرم همچنان لذتبخش باشد، میزان بازدارندگی کیفر کاهش خواهد یافت. پاسخ‌دهی کیفری به جرایم مربوط به مواد مخدر از جمله حوزه‌هایی است که اتخاذ رویکرد بازدارندگی در آن به وضوح قابل مشاهده است. بر این اساس، کنش‌گران نظام عدالت کیفری با باز کردن حساب ویژه بر حساس‌گری کیفری مجرمان امیدوارند با سخت‌گیری کیفری و اتخاذ رویکردهای حداکثری در جرم‌انگاری و پاسخ‌گذاری شدت یافته، به اهداف پیشگیرانه کیفری خود در کاهش بزهکاران واقعی و احتمالی دست یابند (Lakhdar, Tanvé, 2013: 33).

با این حال آمارهای موجود در فرانسه نشان از بی‌ثمری این رویکرد، حداقل در خصوص مواد مخدر، دارد. میزان دستگیری به دلیل مصرف کانابیس از حدود ۱۲۰،۰۰۰ در سال ۲۰۱۳ به حدود دو برابر در سال 2018، رسیده است.^۱ از این رو قانونگذار فرانسوی، با هدف قراردادن مصرف‌کنندگان/معتادان مواد مخدر با نگاهی سخت‌گیرانه‌تر از بسیاری از کشورهای اروپایی، به ویژه در مورد مخدر کانابیس است که تقریباً ۹۰٪ از این بازداشت‌ها را شامل می‌شد، اقدام به مقررات‌گذاری کرد (Ogrodnik, Kopp, 2016: 62). «در سال 2016، ۷۰ درصد بازداشت‌ها و ۵۹ درصد محکومیت‌ها در ارتباط با مصرف مواد مخدر بود» (Ibid). نتیجه چنین رویکردی چیزی جز بحران در سیاست جنایی مواد مخدر نبوده است؛ چنان‌که سیاست مزبور نتوانست به‌طور کارآمدی به این معضل سامان بخشد و در نتیجه با وجود تشدید روزافزون روش‌های کیفری، نرخ جرایم مربوط به مواد مخدر کاهش نیافت و افزون بر این، بزهکاران این دسته از جرایم، عامل اصلی ازدحام جمعیت کیفری زندان‌ها هستند (آلبرشت، ۱۳۹۵: ۸۴). لذا، بازاندیشی هدفمند در مقابله با مواد مخدر مورد توجه جدی سیاست‌گذاران جنایی قرار گرفت. امری که بذری آن به موجب قانون سال ۱۹۷۰ در فرانسه کاشته شد. در واقع، گسترش اعتیاد به مواد مخدر در بین جوانان در دهه 1970 باعث شد تا کنش‌گران جنایی در فرانسه مسئله مواد مخدر را نه فقط به عنوان یک پدیده بزهکارانه، بلکه به عنوان مشکلی مهم در پهنه نظام بهداشت و سلامت عمومی قلمداد کنند. تأثیر چنین دیدگاهی منجر به ایجاد تفاهم میان وزارت دادگستری، که مایل به افزایش سرکوب و وزارت سلامت، که مایل به تقویت نظارت بر سلامت بود، شد که نه تنها بین مصرف‌کننده/معتاد و قاچاقچی تمایز قایل شود، بلکه این امکان را برای مقام قضایی فراهم سازد که ترک مواد مخدر را به مصرف‌کننده/معتاد به عنوان اقدامی تکمیلی تحمیل کند.^۲

بدین‌سان و با توجه به ایجاد نگرانی در پاسخ‌دهی کیفری شدید علیه مصرف‌کنندگان/معتادان مواد مخدر، ضرورت کاهش جمعیت کیفری و کاهش هزینه‌های دستگاه عدالت کیفری، قانون‌گذار فرانسوی برآن شد تا به اتخاذ رویکردهای جدیدتری بپردازد. بر این اساس، قانون پیشگیری از بزهکاری ۵ مارس ۲۰۰۷ تصویب شد^۳ که اقدام به وضع مقرراتی جدید در خصوص مصرف‌کنندگان مواد مخدر کرده است. قانون مذکور طیف وسیعی از مجازات‌های جایگزین و متنوع و بکارگیری اقدامات تکمیلی را تجویز کرده است. از جمله این موارد برگزاری دوره‌های آموزشی و آگاهی‌بخشی در مورد مخاطرات استفاده از مواد مخدر و تدوین یک دستورالعمل درمانی به عنوان شیوه اجرای مجازات و اجرای آن نسبت به گروه‌های خاصی (مانند کارمندان و مقامات دولتی و کارمندان شرکت‌های حمل و نقل عمومی) است. این امر به معنای هدفمندی تعدیل کیفری سیاست جنایی در برابر مواد مخدر؛ یعنی افتراقی‌سازی حمایتی در خصوص مصرف‌کنندگان/

¹ Selon une étude de l'Institut national des hautes études de la sécurité et de la justice (INHESJ), rendue publique le 02/11/2018

². Articles L3423-1 et L3424-1 à 5 du code de la santé publique.

³. Loi n° 2007-297 du 5 mars 2007 relative à la prévention de la délinquance.

معتادان مواد مخدر نسبت به سایر بزهکاران این حوزه، است. بدین ترتیب، با گذشت زمان آنچه در تحلیل سیاست جنایی فرانسه قابل توجه است، ترسیم ساختاری نوین و ویژه می‌باشد. امری که با تفکیک میان مصرف‌کننده/معتاد از سایر مرتکبان جرایم مرتبط با مواد مخدر و ترسیم هرم بزهکاری در این زمینه، اقدام به اتخاذ راهبردهای شکلی و ماهوی متفاوتی کرده است، تا از رهگذر هدفمندی رویکرد عدالت کیفری به مقابله مؤثر با مخاطرات مواد مخدر بپردازد.

۲. افتراقی‌سازی سخت‌گیرانه؛ جهت‌دهی هدفمند نظام عدالت کیفری

افتراقی‌سازی متضمن ایجاد سازوکارهای متمایز از دادرسی رسمی است که به اعتبار ویژگی‌های برخی مرتکبان یا نوع جرم ارتكابی یا ملاحظات مربوط به آماج جرم (بزه‌دیده) مقرر می‌شود و نظام دادرسی را در موارد خاص جزیره‌ای و متفاوت می‌نماید (نک. پاک نیت، ۱۳۹۶: ۲۴-۲۳). از بُعد جرم‌شناسی نیز نظام دادرسی افتراقی، امکان مدیریت بزهکاران و پیشگیری از جرایم مواد مخدر را کارآمدتر می‌سازد و کارآمدی دستگاه عدالت کیفری را افزایش می‌دهد. ابتدای سده بیستم را می‌توان آغاز تمایل بین‌المللی در مقابله با مواد مخدر دانست. اولین معاهده بین‌المللی در مورد قاچاق مواد مخدر به کنوانسیون بین‌المللی تریاک در ۲۳ ژانویه ۱۹۱۲ در لاهه باز می‌گردد که هدف از آن مبارزه با قاچاق تریاک است اما همراه با یک ضمانت اجرای قضایی/حقوقی نبود. در ادامه، سازمان ملل متحد در سطح بین‌المللی یک چهارچوب کلی قضایی/حقوقی را در قالب سه کنوانسیون در این خصوص تدوین کرده است. اولین کنوانسیون در مورد مواد مخدر در ۳۰ مارس ۱۹۶۱ در نیویورک تصویب شد که هدف از آن محدود کردن تولید و تجارت فهرست مشخصی از مواد بود که مخدر محسوب می‌شدند. دومین کنوانسیون در ۲۱ فوریه ۱۹۷۱ وین در خصوص مواد روانگردان به تصویب رسید که هدف از آن محدود کردن تولید و تجارت مواد روانگردان صنعتی با اعلام فهرستی مشخص از آن بود (TRAUTMANN, 1990: 75). همچنین در کنوانسیون مذکور، بر نیازهای پزشکی و اجرای سیاست‌های پیشگیری و درمان تاکید شد. سومین مورد نیز کنوانسیون مبارزه با قاچاق غیرقانونی مواد مخدر و مواد روانگردان^۱ مصوب ۲۰ دسامبر ۱۹۸۸ در وین است. کنوانسیون اخیر به تقویت مقررات کنوانسیون‌های سابق در خصوص مقابله با مواد مخدر می‌پردازد. این کنوانسیون همچنین به مشکلات مختلف ناشی از قاچاق و تولید مواد مخدر (بی‌ثباتی سیاسی و اقتصادی، انحطاط، مشکل بهداشت عمومی ...) اشاره دارد. به همین جهت بخش قابل توجهی از این کنوانسیون به منظور تقویت همکاری‌های بین‌المللی علیه جرایم سازمان‌یافته و قاچاق غیرقانونی است (مواردی چون ضبط سرمایه‌های ناشی از قاچاق مواد مخدر، پیش‌بینی استرداد برای این‌گونه جرایم حتی برای کشورهایی که بین آنها معاهده استرداد وجود ندارد). ماده دو کنوانسیون مذکور کشورهای عضو را به پیش‌بینی اقدامات لازم برای مجازات رفتارهای عمدی مربوط به قاچاق مواد مخدر ملزم می‌کند. با این وجود رفتارهای مذکور چنانچه توسط مرتکبانی که صرفاً جهت مصرف شخصی صورت گرفته باشد از محدوده صلاحیت کنوانسیون خارج است. ماده ۳ کنوانسیون فهرستی از رفتارهایی را که ممکن است به عنوان قاچاق مواد مخدر طبقه‌بندی شوند، ارائه می‌کند. بدین‌سان کنوانسیون‌های مذکور با ارائه رهنمودهای لازم و ضرورت تفکیک میان مصرف‌کننده/معتاد و سایر بزهکاران مرتبط با مواد مخدر، به ویژه قاچاق‌چیان، زمینه‌ساز جهت‌دهی هدفمند نظام عدالت کیفری و تمرکز پاسخ‌های کیفری با لحاظ ویژگی‌های شدت و حتمیت برای دسته اخیر از بزهکاران است. در این راستا، فرانسه نیز به عنوان عضوی از هر سه کنوانسیون مذکور، تلاش کرده نظام مناسب عدالت کیفری را، چه در بُعد ماهوی و چه شکلی، فراهم سازد.

^۱. La Convention contre le trafic illicite de stupéfiants et de substances psychotropes

۲.۱. ترسیم هرم مجرمانه؛ سخت‌گیری کیفری

در چارچوب افتراقی‌سازی کیفری سخت‌گیرانه، گام نخست، جرم‌انگاری حداکثری تمامی اعمال مرتبط با مواد مخدر است. از این رو، سیاست‌گذاران جنایی فرانسه با توجه به کنوانسیون‌های مذکور به ترسیم هرم بزهکاری و جرم‌انگاری تمامی اعمال مرتبط پرداختند. در این راستا اگرچه قاچاق مواد مخدر به عنوان یک جرم خاص تعریف نشده، اما اعمال مجرمانه مربوط به آن جرم‌انگاری شده است. از این رو، قاچاق مواد مخدر در قالب رفتارهای متعددی ظاهر می‌شود و نه بر اساس نوع مواد صنعتی و سنتی. قانونگذار فرانسوی صراحتاً سیاستی را اتخاذ کرده که قاچاق را در قالب یک جرم واحد نیابوده بلکه یکایک رفتارهای مرتبط با قاچاق مخدر را در مواد قانونی مختلف جرم‌انگاری می‌کند. بدین ترتیب، قانون مجازات فرانسه یک بخش کامل به جرم‌انگاری و کیفرگذاری قاچاق مواد مخدر در کتاب دوم (جنایات و جنحه‌ها علیه اشخاص) در تیتیر دوم جرایم علیه اشخاص اختصاص داده است. در کنار جرم‌انگاری حداکثری در چارچوب اتخاذ راهبرد افتراقی‌سازی سخت‌گیرانه، طیف وسیعی از کیفیات مشدده مجازات نیز پیش‌بینی شده است. در واقع، اگرچه جرم‌انگاری تمام رفتارهای مرتبط در حقوق فرانسه اجازه تعقیب تمامی اشخاص دخیل در جرم قاچاق مواد مخدر، چه نقش مرکزی و چه حاشیه‌ای داشته باشند، را فراهم می‌کند، اما میزان مجازات‌ها، بسته به هر رفتار مجرمانه بسیار متفاوت خواهد بود. همانطور که ملاحظه شد ارتکاب برخی از رفتارها جنایت درحالی که برخی دیگر صرفاً جنحه خواهند بود. بعضی از آن‌ها نیز با اوضاع و احوال مشدده همراهند به ویژه در صورتی که ارتکاب این رفتارها در چارچوب یک باند سازمان‌یافته واقع شود. در این راستا، وصف سازمان‌یافتگی به عنوان یک عامل مشدده، مجازات شدیدی را برای مرتکب در پی خواهد داشت. از این رو، «عمل هدایت یا سازماندهی گروهی به منظور تولید، ساخت، واردات، صادرات، حمل و نقل، نگهداری، عرضه، مالکیت و یا شغل غیر قانونی مواد مخدر» مطابق ماده ۳۴-۲۲۲ قانون مجازات فرانسه و «تولید یا ساخت غیرقانونی مواد مخدر» مطابق ماده ۳۵-۲۲۲ قانون مزبور جرم‌انگاری شده که مرتکبان آن به حبس ابد و ۷۵۰۰۰۰۰ یورو جریمه نقدی یا بیست سال حبس و همان مبلغ مذکور جریمه نقدی محکوم می‌شوند. لازم به ذکر است که اگر تولید یا ساخت در یک باند سازمان‌یافته ارتکاب یابد مجازات حبس به سی سال و جزای نقدی مشابه تبدیل می‌شود.^۱

اما رفتارهای مجرمانه دیگر جنحه محسوب می‌شوند. «حمل و نقل، نگهداری، عرضه، واگذاری، مالکیت یا شغل غیر قانونی مواد مخدر»^۲، «عمل تسهیل در مصرف غیرقانونی از مواد مخدر، به دست آوردن مواد مخدر با استفاده از نسخه پزشکی جعلی، و یا گرفتن مواد مخدر با ارائه چنین نسخه‌هایی با علم به ماهیت تقلبی یا غیرواقعی آن»^۳ و همینطور «عمل تسهیل با هر ابزاری برای مدرک جعلی منشا اموال یا درآمد مرتکب قاچاق مواد مخدر یا کمک به جایگذاری، پنهان کاری یا تبدیل درآمد حاصل از یکی از این جرایم»^۴، هر سه داری مجازات ده سال حبس و ۷۵۰۰۰۰۰ یورو جزای نقدی اند. لازم به ذکر است برای رفتار اخیر، جزای نقدی می‌تواند تا میزان نصف ارزش اموال یا وجوهی که وارد عملکرد به پولشویی شده افزایش یابد.^۵ قانون مجازات فرانسه مجازات خفیف تری در مورد «انتقال یا عرضه مواد مخدر به فرد برای مصرف شخصی»^۶ پیش‌بینی کرده است که مجازات پنج سال حبس و ۷۵۰۰۰ یورو جزای نقدی دارد.^۱ اما این

¹ Article 222-25 du code pénal français.

² Article 222-36 du code pénal français.

³ Article 222-۳۷ du code pénal français.

⁴ Article 222-۳۸ du code pénal français.

⁵ Idem.

⁶ منظور خورده فروش است.

رفتار مجرمانه می‌تواند تشدید شود «زمانی که مواد مخدر به اطفال انتقال یا عرضه می‌شوند یا در موسسات آموزشی - دانشگاهی، یا در مکان‌های اداری، و همین‌طور هنگام ورود یا خروج دانشجویان یا عموم، یا در یک مکان بسیار نزدیک به آن‌ها در اطراف این موسسات و محل‌ها باشد». بنابراین مجازات مرتکب چنین رفتاری به ده سال حبس و جزای نقدی مشابه تشدید می‌شود.

مرتکب یا شریک جرم می‌تواند از تخفیف نیمی از مجازات حبس بهره‌بردار چنانچه «به مقامات اداری یا قضایی اطلاع دهد که وی توقف نقشه مجرمانه را تسهیل می‌کند و دیگر مجرمین را شناسایی کند»^۲. همین امر برای شخصی که مرتکب شروع به جرم مواد مخدر شده قابل اجراست^۳. جرم انگاری تمام این رفتارها در حقوق فرانسه اجازه تعقیب تمام اشخاص داخل در جرم قاچاق مواد مخدر چه نقش مرکزی و چه حاشیه‌ای داشته باشند را فراهم می‌کند. بنابراین تمام سطوح قاچاق مواد مخدر نشان داده می‌شود. در واقع مجازات قاچاق مواد مخدر به طور گسترده در قانون فرانسه و در کنوانسیون‌های بین‌المللی قابل رویت است. این تعدد جلوه‌ها و ویژگی آن‌ها ضرورت اجرای پیش‌بینی ابزارها و ارگان‌هایی تخصصی برای تعقیب و تحقیقات مجرمین این شبکه مجرمانه را روشن می‌کند.

۲.۲. ایجاد نظام دادرسی کیفری افتراقی

جرایم مربوط به مواد مخدر به سختی قابل اثبات و داری پیچیدگی‌های خاصی است، بنابراین رسیدگی کیفری به این جرایم، به ویژه زمانی که به صورت سازمان‌یافته ارتکاب می‌یابند، مستلزم اتخاذ رویکردی افتراقی است. مقابله مؤثر با اشکال بزهکاری سازمان‌یافته مستلزم ترسیم چارچوبی منسجم در پهنه نظام دادرسی کیفری است. این امر افزون بر همکاری‌های بین‌المللی، نیازمند عزمی جدی در سطح ملی و میان نهادهای مسئول و همکار در این حوزه است. این رویکرد مورد توجه کنش‌گران سیاست جنایی در فرانسه قرار گرفته و موجب تکامل همکاری‌های داخلی، همانند همکاری‌های بین‌المللی-اروپایی، از سال‌های ۷۰ سده بیستم میلادی به معنای «عدالتی مشهود، قوی‌تر، مسلح‌تر و سازگارتر» علیه جرم خاص قاچاق مواد مخدر نمایان شده است.

در این راستا، قانون‌گذار فرانسوی اقدام به پیش‌بینی چارچوبی ویژه یا افتراقی برای جرم قاچاق مواد مخدر به موجب ماده ۷۳-۷۰۶ قانون آیین دادرسی کیفری کرده است. در رای سال ۲۰۰۴ دیوان عالی^۴ این کشور برای توجیه اتخاذ این رویکرد افتراقی بیان داشته که «جرایم مذکور در ماده ۷۳-۷۰۶ [از جمله قاچاق مواد مخدر] حساس‌اند و به شکلی گسترده و بارزی بر امنیت، کرامت یا زندگی اشخاص خدشه وارد می‌کنند». این جرایم «به اندازه کافی شدید و پیچیده-اند که قانونگذار قواعد خاصی در مورد رسیدگی کیفری آنها وضع کرده است». به این ترتیب، در راستای افتراقی‌سازی دادرسی کیفری در خصوص مواد مخدر، در فرانسه مراجع رسیدگی تخصصی به جرایم سازمان‌یافته مواد مخدر و برخی اشکال ویژه از اقدامات^۵ در طول فرایند دادرسی کیفری، در معنای عام، پیش‌بینی شده است.

¹ Article 222-39 du code pénal français.

² Article 222-43 du code pénal français.

³ Article 222-43-1 du code pénal français.

⁴. DC n° 2004-492 2 mars 2004.

^۵. از جمله موارد اقدامات تحقیقی در خصوص مواد مخدر «عملیات نفوذ» توسط نیروهای پلیس است. موضوع نفوذ پلیس در جرایم سازمان‌یافته اکنون بخشی از اختیارات قانونی پلیس قضایی در فرانسه است. این تحولات متناسب در اواخر سده بیستم میلادی آغاز شد که ناشی از یک روند جدی است و

تخصصی شدن عدالت کیفری در حوزه دادرسی کیفری، قانونگذار فرانسوی را به تخصصی کردن برخی مراجع قضایی رهنمون ساخته است. حوزه‌های قضایی ویژه بین منطقه‌ای^۱ توسط قانون ۹ مارس ۲۰۰۴ ایجاد شدند. (DALLEST, 2012: 169) قانون مزبور راجع به «تطبيق عدالت با تحولات مجرمانه» در فصل اول در مورد صلاحیت دادگاه‌های تخصصی مذکور در ماده ۷۵-۷۰۶ قانون آیین دادرسی کیفری، اشعار می‌دارد «صلاحیت محلی دادگاه بدوی و دادگاه صادرکننده برای یک یا چند دادگاه تجدید نظر جهت تحقیقات، تعقیب، بازپرسی و محاکمه جنایات و جنحه‌ها، در مواردی که به نظر می‌رسد دارای پیچیدگی زیاد در محدوده مواد ۷۳-۷۰۶ (با استثنائات خاص) یا ۷۴-۷۰۶ هستند، قابل تعمیم است». بنابراین این مراجع (دادگاه‌های ویژه بین منطقه‌ای) برای رسیدگی به جرایم سازمان‌یافته مواد مخدر، به شرط برخورداری از ویژگی «پیچیدگی زیاد»، صالح‌اند.^۲ این صلاحیت که معمولاً با عنوان (صلاحیت ویژه بین منطقه‌ای) شناخته می‌شود، قضات دادسرا و بازپرسان با تجربه را در مبارزه با جرایم سازمان‌یافته در موارد بسیار پیچیده گرد هم می‌آورد. این قانون صلاحیت محلی گسترده بین منطقه‌ای را به ۸ حوزه قضایی واقع در پاریس، لیون، لیل، مارس، رنس، بوردو، نانسی و فور دو فرانس تقسیم می‌کند. قضات تخصصی در این موضوعات فنی و دشوار، از پرونده‌های ساده‌تر معاف می‌شوند و از همکاری دستیارهای تخصصی و سازوکارهای تحقیقاتی خلاقانه (نفوذ، سامانه‌های صوتی، تحقیق مشترک بین چندین کشور...) بهره می‌برند (Potaszkin, 2014:181). همچنین این قضات تخصصی در دانشکده ملی قوه قضاییه دوره‌های آموزشی خاص را پشت سر می‌گذارند و به کارورزی عملی می‌پردازند (Ibid).

با ایجاد نهاد تخصصی در حقوق فرانسه، یک ساختار منسجم قضایی با برخورداری از ابزارهای متناسب در رسیدگی کیفری به جرایم سازمان‌یافته مواد مخدر شکل گرفته است. امری که مطابق مواد ۷۳-۷۰۶ و ۷۴-۷۰۶ مستلزم پیچیدگی در تحقق عناصر مجرمانه است. بدین‌سان، زمانی حوزه‌های قضایی ویژه بین منطقه‌ای از صلاحیت ذاتی به رسیدگی به جرایم برخوردارند که سه ویژگی احراز شود: نخست، وجود یک گروه/باند؛ یعنی گروه/باند سازمان‌یافته‌ای که در ماده ۷۱-۱۳۲ قانون مجازات فرانسه تعریف شده است به عنوان «گروهی که با هر توافقی برای آماده‌سازی، مشخص کردن یک یا چند عمل مادی، یک یا چند فعل مجرمانه تشکیل شده باشد». دوم، ساختارمندی؛ این گروه/باند سازمان‌یافته باید «برای یک هدف خاص» شکل گرفته باشد که به معنی تفکر، آمادگی و برنامه‌ریزی قبلی است و سوم، هدفمندی؛ دلیل و هدف سازمان‌یافتگی، «آماده‌سازی جهت ارتکاب یک یا چند جرم» باشد.

آخرین تجلی آن در فرانسه قانون شماره ۲۰۰۴-۲۰۴ مصوب ۹ مارس ۲۰۰۴ است که تحت عنوان «تطبيق عدالت با تحولات جرم» باعث افزایش چشمگیر ابزارهای تحقیقاتی پلیس به خصوص در حوزه «جرم سازمان‌یافته» با محوریت ترویج روش‌های پیشگیرانه مخفی از جمله نفوذ پلیس درون گروه‌های جنایتکار شد. (René Lévy, La légalisation de l'infiltration dans la lutte contre le trafic de stupéfiants, Presses de Sciences, 2008, p. 570). Po, «Revue française de science politique», 2008, p. 570). نفوذ افسر پلیس قضایی به ویژه برای نظارت بر افرادی که مظنون به ارتکاب جنایت و یا جنحه هستند قابل تصور است و این اشخاص، به عنوان یکی از همکاران، همدستان و پنهان‌کاران، مظنونان را تحت نظر قرار می‌دهند. افسران نفوذی در این راستا مجاز به استفاده از هویت جعلی و در صورت لزوم اقدامات مندرج در ماده ۸۲-۷۰۶ قانون آیین دادرسی کیفری بدون آنکه از مسئولیت کیفری برخوردار باشند. یعنی «خرید، نگهداری، حمل و نقل، تحویل مواد، کالاها، محصولات، اسناد و اطلاعاتی مربوط به ارتکاب جرم و ...» هستند. (بند ۲ ماده ۸۱-۷۰۶ قانون آیین دادرسی کیفری).

1. Les juridictions interrégionales spécialisées (JIRS)

2. Code de procédure pénale, article 704

در چارچوب این صلاحیت ذاتی قضات تخصصی، برخی دیگر از اختیارات قانونی، موجبات هرچه بیشتر افتراقی شدن دادرسی کیفری را برای مرتکبان جرایم مربوط به مواد مخدر فراهم ساخته است. برای مثال، در مورد تحت نظر قرار گرفتن اشخاص در خصوص جرم قاچاق مواد مخدر سازمان یافته، ماده ۸۸-۷۰۶ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه پیش‌بینی می‌کند که تحت نظر قرار گرفتن یک شخص می‌تواند به طور استثنایی برای دو بار هر کدام بیست و چهار ساعت تمدید شود که این مدت، تحت نظر را یا به ۷۲ ساعت یا ۹۶ ساعت افزایش می‌دهد.^۱ فرد تحت نظر جهت اتخاذ تصمیم به تمدید بازداشت نزد قاضی حاضر شود اما دومین تمدید به شکل استثنایی می‌تواند بدون حضور متهم نزد قاضی به دلیل ضرورت تحقیقات جاری انجام شود (DALLEST, PRADEL, 2012: 174-175). هنگامی که اولین تمدید تحت نظر انجام شد، متهم توسط یک پزشک تعیین شده توسط دادستان عمومی، بازپرس یا افسر پلیس قضایی مورد معاینه قرار می‌گیرد. پزشک یک گواهی صادر می‌کند که در آن باید به طور خاص امکان باقی ماندن متهم را در تحت نظر از حیث سلامت گواهی کند که در پرونده ضمیمه می‌شود. متهم توسط افسر پلیس قضایی از حق درخواست معاینه پزشکی مجدد مطلع می‌شود.^۲

نمونه دیگر، مقررات مربوط به استفاده از وکیل است. مواد ۴-۶۳ تا ۲-۴-۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری در مورد شرایط و امکان مداخله وکیل بیان می‌دارد که در شرایط عادی از همان ابتدای بازداشت موقت (تا دوازده یا بیست و چهارمین ساعت)، اما زمانی که شخص در بازداشت موقت برای قاچاق مواد مخدر سازمان یافته باشد، مداخله وکیل ممکن است به دلایل قانع کننده مربوط به شرایط خاص پرونده یا تحقیقات، چه به منظور جمع‌آوری یا نگهداری ادله، چه برای جلوگیری از آسیب جدی به زندگی، آزادی یا سلامت فیزیکی یک شخص، برای یک دوره حداکثر ۷۲ ساعته به تعویق بیفتد.^۳ در این موارد دستور قضایی به صورت کتبی و مستدل و با تعیین مدت زمان برای منع مداخله وکیل صادر می‌شود. این امر، یعنی به تعویق انداختن مداخله وکیل، بر اساس رای دیوان عالی کشور فرانسه نقض ماده ۶ کنوانسیون اروپایی حمایت از حقوق بشر و آزادی‌های اساسی (یعنی حق برخورداری از محاکمه‌ی عادلانه) محسوب نشده است.^۴

علاوه بر این در سطح اروپا سازوکارهایی برای بازداشت و استرداد مجرمین جرایم مواد مخدر در راستای کیفردهی، پیشگیری و عدم تکرار جرم پیش‌بینی شده است (Aubert, 2021:533). براساس ماده ۱۱-۶۹۵ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه حکم جلب اروپایی پیش‌بینی شده است: «یک تصمیم قضایی است که توسط یک کشور عضو اتحادیه اروپا به نام کشور صادر کننده برای دستگیری و تسلیم کردن به یک کشور عضو دیگر صادر می‌شود؛ یعنی به نام کشور عضو اجراکننده که به دنبال شخصی برای هدف تعقیب کیفری یا اجرای حکم مجازات یا حکم جلب و محروم کردن وی از آزادی است». این سازوکار موجب همکاری قضایی بین کشورهای اروپایی می‌شود که با تسلیم شخصی توسط یک

^۱. این تمدیدها صرفاً از طریق تصمیم کتبی و با تعیین موجه یا به درخواست دادستان عمومی و یا بازپرس، توسط قاضی آزادی و بازداشت قابل اجرا است.
^۲. در مورد تحت نظر قرار دادن متهم نیز در خصوص جرایم مواد مخدر قاعده‌ای خاص وجود ندارد و در این مورد نیز مطابق عموم قانون آیین دادرسی کیفری ایران که در ماده ۴۶ قانون مزبور آمده مدت تحت نظر قرار دادن متهم ۲۴ ساعت است.

^۳. اولین مداخله وکیل می‌تواند یا در آغاز تمدید دوره بازداشت موقت، یعنی در ساعت چهارم و نهم یا در آغاز دومین تمدید بازداشت موقت استثنایی یعنی هفتاد و دومین ساعت بازداشت صورت گیرد. البته مداخله وکیل از حق داشتن وکیل متمایز است. به شکلی که حتی متهم جرایم شدید سازمان یافته یا تروریستی از همان ابتدای تعقیب حق داشتن وکیل را دارا می‌باشند.

^۴. Crim. 18 févr. 2015, no 14-82.019, Bull. crim. no 30.

کشور عضو، شرایط مهیا شود که شخص در یک کشور عضو دیگر، محاکمه و یا حکم مجازات حبس وی اجرا شود. این سازوکار، مرتکبین جرم سازمان یافته را از عدم مجازات یا مصونیت آنها از طریق عبور از مرزها در اتحادیه اروپا باز می‌دارد.^۱

۳. افتراقی سازی حمایتی در پرتو جایگزین های تعقیب

مخاطرات انتقال بیماری‌هایی چون ایدز از مصرف‌کنندگان مواد مخدر به افراد جامعه منجر به آغاز بررسی‌ها جهت اتخاذ راهبردهای درمانی با هدف «کاهش خطر» شد. این رویکرد با انتشار بخشنامه‌ای که هدف از آن «تنوع بخشیدن به مراقبت‌ها» است، با محوریت مصرف متادون، در سال ۱۹۹۴ تحقق یافت (Ibid., P. 48). بنابراین از دهه ۱۹۹۰ میلادی رویکرد نظام عدالت کیفری فرانسه با اتخاذ راهبردی هدفمند از رویکردی جرم‌انگار/سزاگرا به رویکردی درمانی تغییر جهت داد و ارایه خدمات درمانی ترک اعتیاد مصرف‌کنندگان/معتادان را در اولویت سیاست‌گذاری خود گنجانده. به شکلی که قانون پیشگیری از بزهکاری در مارس ۲۰۰۷ اقدام به وضع مقرراتی جدید در خصوص مصرف‌کنندگان مواد مخدر کرد و مجموعه متفاوتی از مجازات‌های جایگزین تعقیب و بکارگیری اقدامات تکمیلی همچون برگزاری دوره‌های آموزشی و آگاهی بخشی در مورد مخاطرات استفاده از مواد مخدر و دستورالعمل درمانی به جای اتخاذ رویکردهای کیفرگرایانه را مورد توجه قرار داد. بدین‌سان در دوره جدید، سیاست جنایی فرانسه در برابر مواد مخدر به افتراقی‌سازی میان مصرف‌کننده/معتاد و سایر اشخاصی که به ارتکاب جرایم مربوط به مواد مخدر می‌پردازند، پرداخت. امری که همراه با اقدامات حمایتی در کنار کیفر برای مصرف‌کننده/معتاد و شدت عمل کیفری برای سایر بزهکاران مرتبط با مواد مخدر شد. در واقع، سیاست‌گذار جنایی در فرانسه تلاش کرده چند معیار را در جرم‌انگاری و به تبع آن کیفرگذاری پیرامون فعالیت‌های نابهنجار مرتبط با مواد مخدر مد نظر قرار دهد و از این طریق نظام عدالت کیفری را در خصوص مخاطرات مواد مخدر، به شیوه هدفمند ساماندهی کند. نخست آنکه، جرم‌انگاری طولی و عرضی تمامی رفتارهای مرتبط با مواد مخدر صورت پذیرفته است. بر این اساس، افزون بر این که رفتارهای مرتبط از رأس تا ذیل هرم مجرمانه در خصوص مواد مخدر جرم‌انگاری شده، رفتارهای در عرض هرم نیز مورد جرم‌انگاری قرار گرفته است. در این راستا جرم مصرف مواد مخدر به عنوان غایت رفتارهای مجرمانه در این حوزه تعیین شده است. در خصوص مصرف‌کننده، با اولویت رفتارهای حمایتی و بازپرورانه، کیفر نیز پیش‌بینی شده است. اما برای سایر اشخاص درگیر در این هرم مجرمانه، قانون‌گذار اقدام به جرم‌انگاری حداکثری و به تبع شدت و تأثیر عمل مجرمانه بر مصرف مواد مخدر، اقدام به کیفرگذاری کرده است. بدین‌سان، جرم‌انگاری جرایم مانع در جهت‌دهی عدالت کیفری و پاسخ‌دهی جنایی به مخاطرات مواد مخدر امری مشهود به نظر می‌رسد.

ماده L3421-1 قانون سلامت عمومی اصلاحی ۲۳ مارس ۲۰۱۹ برای جرم مصرف مواد مخدر حتی در صورت تکرار جرم جریمه نقدی ثابتی تعیین کرده است که با پرداخت این جریمه با مبلغ ۲۰۰ یورو تعقیب عمومی متوقف می‌شود. مطابق ماده مذکور میزان مبلغ جریمه می‌تواند تا مبلغ ۴۵۰ یورو نیز تعیین شود. اما از قانون ۱۹۷۰ مقرر شد که مجرم/مصرف‌کننده بتواند امکان استفاده از مراقبت‌های رایگان، به عنوان بخشی از مراقبت‌های بهداشتی و اجتماعی که

^۱ در رابطه با این سازوکار، نک: باباخانی، عرفان، رستمی، هادی، (۱۴۰۱) حکم جلب اروپایی در مبارزه با جرایم سازمان یافته، فصلنامه مطالعات بین‌المللی پلیس.

توسط دولت فراهم شده است را داشته باشد.^۱ این امر در چارچوب ارائه جایگزین‌های تعقیب در برخی دیگر از مقررات نیز تقویت شده است. در مواد ۴۰ به بعد قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه سه راه در خصوص برخورد با مجرمان پیش-بینی شده است: ۱. پیگرد قانونی توسط مقامات تحقیق یا محاکمه ۲. اجرای روش جایگزین تعقیب که در صورت موفقیت، منجر به بایگانی پرونده می‌شود ۳. بایگانی پرونده. جایگزین‌های تعقیب که از آن به عنوان «راه سوم» یاد می‌شود، مطابق ماده ۱-۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه برای مصرف‌کنندگان/معتادان مواد مخدر قابل اجرا است و آنها را به ورود به بخش سم‌زدایی و دریافت مراقبت‌های بهداشتی تشویق می‌کند. قانون ۲۳ ژون ۱۹۹۹ در مورد تقویت کارایی رسیدگی کیفری، جایگزین‌های تعقیب کیفری را در مواد ۱-۴۱، ۲-۴۱ و ۳-۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری ایجاد کرد. براساس ماده ۱-۴۱ آیین دادرسی کیفری جایگزین‌های تعقیب چند هدف را محقق می‌سازند؛ از جمله جبران خسارات وارده به بزه‌دیده، توقف اختلاف ناشی از جرم و بازسازی مجرم (باباخانی و عبداللهی، ۱۳۹۹: ۳۰). از این‌رو، در اتخاذ راه سوم، توجه به بازسازی و بازتوان‌سازی مصرف‌کننده مواد مخدر از اهمیت بسیاری برخوردار است. آنچه در این مورد زمینه‌ساز تفاوت میان سیاست اتخاذی ایران و فرانسه است این است که در چارچوب سیاست جنایی اتخاذی فرانسه، مصرف‌کننده/معتاد مجرمی بیمار تلقی می‌شود که حق انتخاب دارد. در واقع، جهت جایگزین شدن اقداماتی تأمینی/درمانی با کیفر، رضایت شخص اهمیت دارد و در صورت عدم پذیرش نمی‌توان اقدامات مزبور را به او تحمیل کرد. اما در ایران سیاست جنایی در برابر معتادان در دو شکل اولیه و ثانویه فعال شده است. قانون‌گذار ابتدا جایگزین‌های اجباری مجازات را پیش‌بینی کرده است که در صورت استنکاف شخص معتاد تبدیل به کیفر می‌شود. در واقع، در این چارچوب، مصرف‌کننده/معتاد، بیماری مجبور به درمان تلقی می‌شود که در صورت استنکاف از طی مراحل درمانی با ضمانت اجرای کیفری رو به رو خواهد شد. بررسی قوانین موجود در فرانسه بیان‌گر برخی روش‌های جایگزین برای مقابله با جرایم مواد مخدر است که دو گونه از مصادیق آن قابل توجه است، نخست؛ توافق کیفری و دوم، مراجعه به نهادهای بهداشتی، اجتماعی یا حرفه‌ای که در ادامه بررسی خواهد شد.

۳.۱. توافق کیفری^۲

قانونگذار فرانسوی طی دو دهه اخیر، قلمرو اختیارات دادسرا را با هدف پاسخ‌دهی مناسب و کارآمدتر به رفتارهای مجرمانه گسترش داده است. قانون این کشور برای پاسخ به گونه‌های مختلف جرایم، نهادهای گوناگون «معامله‌ای» را در مرحله دادسرا یا پیش از صدور حکم پیش‌بینی نموده است. در این راستا مواد ۲-۴۱ و ۳-۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه ناظر به توافق کیفری است و به مواردی اطلاق می‌شود که به پیشنهاد دادستان عمومی در پاسخ به جرم، مورد موافقت بزه‌کار و سپس نتیجه این توافق توسط دادرس مورد تأیید قرار می‌گیرد. از این‌رو، توافق کیفری به معنای خاتمه دادن به تعقیب عمومی است. در صورت عدم تحقق این امر، دادستان عمومی ممکن است تعقیب عمومی را طبق ماده ۴۰ قانون مذکور و اصل مقتضی بودن تعقیب آغاز کند (باباخانی، عبداللهی، ۱۴۰۰: ۱۵۹). از زمان تصویب قانون ۱۹۹۹ دادستان‌ها می‌توانند استفاده از توافق کیفری را به عنوان یکی از سازوکارهای جایگزین، به طور مستقیم یا از طریق یک افسر پلیس قضایی یا نماینده دادستان عمومی اتخاذ کنند. پیش شرط اتخاذ این اقدام نیز پذیرش ارتکاب جرم از طرف مرتکب جرم، به صورت صادقانه و با آزادی کامل است. مطابق ماده ۲-۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری، توافق کیفری به

¹ Article L.3421-1 du Code de la santé publique.

² La composition pénale.

عنوان یکی از مصادیق مجازات‌های جایگزین، در پاسخ به جرایم دارای جریمه نقدی یا حبس برای مدت زمان کمتر از پنج سال و همچنین جرایم خلافی قابلیت اجرا دارد.^۱ در این راستا، جرائم مربوط به مصرف و جرایم جنحه ای مواد مخدر نیز مشمول مجازات جایگزین مذکور می‌شود.^۲ بنابراین دادستان می‌تواند با توسل به این اقدام به جای تعقیب کیفری فرد بزهکار/مصرف‌کننده، بر اساس توافق، وی را به مجازات‌هایی از جمله پرداخت جریمه نقدی، انجام خدمات اجتماعی رایگان و نیز یک دوره آموزشی جهت آگاهی از خطرات استفاده از مواد مخدر یا انجام فرایند دستورالعمل درمانی ترک اعتیاد با هزینه شخصی محکوم کند. فرایند دستورالعمل درمانی ترک اعتیاد در ماده ل. ۱-۳۴۲۳ قانون سلامت عمومی پیش‌بینی شده است و در مورد مصرف مکرر یا اعتیاد به مخدرهای سخت (توهم‌زا و محرک‌ها) که نیاز به مراقبت‌های بهداشتی شخصی دارند قابل اجرا است. بدین‌سان قوانین مذکور در اتخاذ رویکرد جایگزین حبس در چارچوب توافق کیفری، آزادی عمل و اراده مصرف‌کننده/معتاد را شرط دانسته است. بنابراین اجرای این سازوکار بیشتر ناظر بر مصرف‌کننده مواد مخدر می‌باشد.

فرآیند اجرای درمان می‌تواند براساس درخواست-مراجعه شخص مصرف‌کننده یا در راستای یک گزارش (پزشک، مددکار اجتماعی...) شروع شود. همچنین سیستم عدالت کیفری می‌تواند دستور درمان اعتیاد شخصی را صادر کند که به این روش‌های درمانی دستور درمانی (یا دستور مراقبت)^۳ گفته می‌شود. این دستور می‌تواند به عنوان بخشی از اقدامات جایگزین تعقیب عمومی، مجازات تکمیلی یا تعلیق مشروط اجرا شود. مثلاً مطابق بند ۱۵ و ۱۷ از ماده ۲-۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه در قالب توافق کیفری دادستان می‌تواند تکمیل کارآموزی دوره آگاهی‌سازی از خطرات مصرف مواد مخدر در صورت لزوم با هزینه شخصی مصرف‌کننده و انجام یک مورد از دستورات درمانی هنگامی که به نظر می‌رسد شخص مورد نظر مواد مخدر مصرف می‌کند یا به مصرف مستمر و بیش از حد مشروبات الکلی مبادرت می‌ورزد (که مدت زمان این اقدام حداکثر بیست و چهار ماه است) را ملزم کند.

دادسرا یا دادگاه صادرکننده دستورالعمل درمانی، مصرف‌کننده مواد مخدر را به پزشک صالح مرکز بهداشت منطقه‌ای^۴ ارجاع می‌دهد و بعد از آن این پزشک و کادر درمان هستند که فرآیند بهبودی را پی می‌گیرند. رویکرد درمانی در فرانسه یک فرآیند روانی و اجتماعی-آموزشی می‌باشد. پزشکان گاه مداخله کمتری دارند چرا که وابستگی به مواد مخدر اساساً روانی است و حل بحران اعتیاد جسمی به طور متوسط حدود ده روز طول می‌کشد. مشکلی که اکثر مصرف‌کنندگان دارند در رابطه با اعتیاد به چند ماده مخدر است که آسیب پیچیده تری برای سلامتی ایجاد می‌کند. بنابراین مداخله-مشاوره مربیان، روانشناسان، مددکاران اجتماعی، پزشک، پرستار در درمان اعتیاد اجباری است (Vanderplancke, 2012:85). موسسات پیگیری مراقبت‌های تخصصی در اعتیاد^۵ نیز از رویکردهای متفاوت برای درمان وابستگی روانی به مخدر استفاده می‌کنند. در این موسسات مربیان فنی حضور دارند که کارگاه‌های هنری، اجتماعی، ورزشی و حرفه‌ای برپا می‌کنند. این مراکز همچنین مصرف‌کننده را در پیدا کردن کار، یک زندگی اجتماعی ثابت و مسیر بازسازی خانوادگی حمایت می‌کنند (Ibid:86).

۱. برای مطالعه بیشتر در رابطه با این سازوکار، نک: باباخانی، عرفان، (1400) توافق کیفری ساز و کار جایگزین تعقیب عمومی (مطالعه تطبیقی حقوق ایران، بلژیک و فرانسه)، پژوهشنامه حقوق تطبیقی.

۲. Article L.3421-1 du code de la santé publique.

۳. L'injonction thérapeutique.

۴. Un médecin relais, habilité par l'Agence régionale de santé (ARS).

۵. Structures spécialisées en addictologie.

۳،۲. مراجعه به نهادهای بهداشتی، اجتماعی یا حرفه‌ای

این مصداق از اقدام جایگزین تعقیب کیفری عمدتاً برای مجرمان بدون سابقه کیفری برخوردار از مشکلات اجتماعی یا حرفه‌ای در نظر گرفته می‌شود که معمولاً درگیر مصرف مواد مخدر نرم (الکل، دخانیات و روانگردان) و گاهی اوقات مخدرهای سخت هستند که به نوعی نشان‌گر اعتیاد شخص است. با این وجود، رانندگی تحت تأثیر مخدر از این مقرر مستثنی است و چنین رانندگانی، مشمول این مصداق از اقدام جایگزین تعقیب قرار نمی‌گیرند. بر این اساس، رانندگی تحت تأثیر مواد مخدر مطابق قانون سوم فوریه ۲۰۰۳ جرم‌انگاری و مطابق آن هر کسی تحت تأثیر مواد یا گیاهانی که تحت عنوان مواد مخدر طبقه‌بندی شده است رانندگی کند، در صورت اثبات مصرف به وسیله آزمایش خون، محکوم به مجازات حداکثر ۲ سال حبس و ۴۵۰۰ یورو جریمه نقدی است.^۱ مطابق ماده ۱-۴۱ قانون آیین دادرسی کیفری فرانسه مراجعه به نهادهای بهداشتی، اجتماعی یا حرفه‌ای به عنوان یک اقدام جایگزین تعقیب، توسط مرتکب جرم و به هزینه وی به صورت کارآموزی یا آموزش در زمینه‌های مختلف بسته به نوع جرم صورت می‌گیرد. بنابراین، این دوره کارآموزی یا آموزش می‌تواند دوره شهروندی، دوره مسئولیت والدین یا دوره‌ای برای آگاهی از خطرات استفاده از مواد مخدر باشد. این توضیح نیز قابل ذکر است که سازوکارهای جایگزین تعقیب منجر به محکومیت شخص نشده و وارد سابقه کیفری مرتکب نمی‌شود (Ogrodnik, Kopp, 2016: 70).

نتیجه‌گیری

پاسخ‌دهی کیفری به جرایم مربوط به مواد مخدر از جمله حوزه‌هایی است که اتخاذ رویکرد بازدارندگی در آن به وضوح قابل مشاهده است. بر این اساس، کنش‌گران نظام عدالت کیفری با باز کردن حساب ویژه بر حسابگری کیفری مجرمان امیدوارند با سخت‌گیری کیفری و اتخاذ رویکردهای حداکثری در جرم‌انگاری و پاسخ‌گذاری شدت یافته، به اهداف پیشگیرانه کیفری خود در کاهش بزهکاران واقعی و احتمالی دست یابند. بی‌گمان توجه به مواردی چون افتراقی‌سازی در پهنه نظام‌های سیاست جنایی از ابعاد گوناگون، امری اجتناب‌ناپذیر است. از این رو، امروزه مظاهر متنوعی از افتراقی‌سازی را در بستر علوم جنایی مشاهده می‌کنیم. گاه از حیث دادرسی کیفری در خصوص اشخاص یا جرایمی مشخص، رویکردهای متفاوتی اتخاذ می‌شود و گاه از حیث جرم‌انگاری و کیفرگذاری با اشخاص یا جرایمی به شکلی ویژه برخورد می‌شود. نمونه بارز افتراقی‌سازی جنایی را می‌توان در جرایم مربوط به مواد مخدر مورد بررسی قرار داد. امری که حاصل سیر چندین ساله سیاست جنایی کشورها در اتخاذ تدابیر گوناگون پیرامون معضل مواد مخدر است. اتخاذ تدابیر کیفری/سخت‌گیرانه و تعدیل نسبی آن و چارچوب‌بندی نظامی افتراقی در پاسخ‌گذاری در کشورهای فرانسه و تفکیک میان مصرف‌کننده/معتاد و سایر اشخاص دخیل در فرایندهای مجرمانه نمونه قابل توجهی از ضرورت افتراقی‌سازی در پهنه نظام عدالت کیفری است. مبنای این مدل از افتراقی‌سازی تفکیک میان مصرف‌کننده/معتاد از سایر اشخاص است. بدین سان، آنچه در خصوص اشخاص نخست محوری قرار می‌گیرد، با اندکی تفاوت، رویکردهای حمایتی و بازتوان‌پذیری است و در خصوص سایرین افتراقی‌سازی همچنان با شدت عمل کیفری از حیث شکلی و ماهوی، به عنوان نقطه محوری، تجویز می‌شود. بدین ترتیب، در پرتو راهبرد مذکور کشور فرانسه تلاش می‌کند نظام کیفری هدفمند و

^۱. Article L235-1 et suivants du code de la route.

^۲. با توجه به ازدحام بازداشتگاه‌های فرانسه و بار اقتصادی زندانیان مربوط به مواد مخدر قرارگیری این دسته از بزهکاران تحت نظارت الکترونیکی (Le placement sous surveillance électronique) نیز امکان‌پذیر است.

مختلطی ترسیم نماید. نظامی که هم‌زمان اهداف متفاوتی را در خصوص اشخاص مختلف دنبال می‌کند. هدف بازدارندگی به موجب اتخاذ شدت عمل کیفری؛ جرم‌انگاری و کیفرگذاری حداکثری، پیش‌بینی عوامل مشدده مجازات و... در خصوص مجرمان جرایم مرتبط با مواد مخدر، به ویژه قاچاق‌چیان مواد مخدر، و هدف حمایتی و بازتوان‌پذیری از طریق ارائه نهاد جایگزین‌های تعقیب و برخی دیگر از اقدامات حمایتی، در خصوص مصرف‌کنندگان/معتادان به مواد مخدر. این راهبرد در فرانسه جریان دارد اگر چه به نظر می‌رسد که نگاه حمایتی به معتاد به عنوان یک بیمار از قوت بیشتری برخوردار است، همان‌گونه که افتراقی‌سازی سخت‌گیرانه نسبت به سایر اشخاص مرتبط با جرایم مواد مخدر، که گاه با مجازات سالب آزادی طولانی مواجه می‌شوند، شدت بیشتری یافته است.

فهرست منابع

الف) فارسی

- آلبرشت، هانس‌یورگ، تورم جمعیت زندان‌ها، ترجمه محمدعلی اردبیلی، حمید بهره‌مند، بهزاد رضوی‌فرد، حسین میرمحمدصادقی، علی‌حسین نجفی‌ابرنادآبادی، رحیم نوبهار، امیرحسین نیازپور، تهران، معاونت اجرایی و اطلاع‌رسانی مرکز تحقیقات استراتژیک، ۱۳۹۵ ش.
- باباخانی، عرفان، عبداللهی، افشین، (۱۴۰۰)، امکان اعمال جایگزین‌های تعقیب کیفری نسبت به اشخاص حقیقی و حقوقی در حقوق ایران و فرانسه، پژوهشنامه حقوق اسلامی، ۲۲ (۵۳)، ۱۸۲-۱۵۵.
- باباخانی، عرفان، عبداللهی، افشین. (۱۳۹۹). امکان اعمال قرارداد قضایی با منافع عمومی نسبت به اشخاص حقوقی در حقوق ایران (با نگاهی به حقوق فرانسه). آموزه های حقوق کیفری، ۱۷ (۲۰)، ۵۸-۲۹.
- پاک‌نیت، مصطفی، ۱۳۹۶ ش، افتراقی شدن دادرسی کیفری، تهران، نشر میزان، چ ۱.

ب) فرانسوی

- Aubert, Bernadette. Droit de l'Union européenne, Dalloz, Revue de science criminelle et de droit pénal comparé, N° 2, 2021, pp. 531-540.
- Ben Lakhdar, Christianm, Tanvé, Morgane, Évaluation économique de la loi du 31 décembre 1970 réprimant l'usage et le trafic de stupéfiants, Psychotropes (Paris, France), 2013, Vol.19 (1), p.27-48.
- Chossegrs, Philippe, Prise en charge de la toxicomanie en France (une histoire), Elsevier Masson SAS, 2007, pp. 44-50.
- Pradel, Jean, Dallest, Jacques, La criminalité organisée, droit français, droit international et droit comparé, LexisNexis, 2012.
- Jacobs, Ann, les alternatives au procès pénal, L'Harmattan, Paris, 2013.
- Hautefeuille, Michel, Wieviorka, Emma, La légalisation des drogues : une mesure de salut public. Inévitable, utopique, dangereuse ?, La Découverte «Mouvements», 2016, pp. 44-51.

- Lagan, Arnaud, L'appréhension des violences liées à la prise d'alcool et de stupéfiants par le Droit pénal, Thèse, Université Grenoble Alpes, 2020.
- Lazerges, Christine, Introduction à la politique criminelle, L'Harmattan, Paris, 2002.
- Levy, René, La légalisation de l'infiltration dans la lutte contre le trafic de stupéfiants, Presses de Sciences Po | « Revue française de science politique », 2008, pp. 569-594.
- Marchant, Alexandre, La lutte contre la drogue en France ou les contradictions de la prohibition (1970-1996), La Découverte « Mouvements », 2016, n°86, pp.34-43.
- Ogrodnik, Marysia, Kopp, Pierre-Alexandre, La réponse pénale à l'usage des stupéfiants, entre politique répressive et mesures à caractère sanitaire et pédagogique, La Découverte | « Mouvements », 2016, pp. 61-70.
- Potaszkin, Tatiana, L'éclatement de la procédure pénale ; Vers un nouvel ordre procédural pénale, Lextenso, Paris, 2014.
- Pourzand, Pejman, Le trafic de stupéfiant, comme secteur d'harmonisation du droit pénal : voyage au bout de la répression, « Archives de politique criminelle », 2003, 237-254.
- Trautmann, Catherine, Lutte contre la toxicomanie et le trafic des stupéfiants, Rapport au premier ministre, Paris, 1990.
- Vanderplancke, Christelle, 25 ans de prévention : Une interview de Karl-Heinz Cerny, ERES « Les Cahiers Dynamiques », 2012, pp. 82-87.